

Svenska förintelsevapen

Det moderna krigets kraftigaste vapen uppstod i mötet mellan militärer och vetenskapsmän. Gaskrigsföringen föddes under det första världskriget, då den tyske kemisten Fritz Haber ställde sitt vetenskapliga kunnande till militärens förfogande. Kemister på andra sidan av fronten följde snart efter Habers initiativ.

På liknande sätt bidrog fysiker till att kärnvapen utvecklades. Det andra världskrigets amerikanska Manhattanprojekt innebar att ledande fysiker sammankopplades med välstrukturerade och storskaliga tekniska resurser - resultatet ödelade de japanska städerna Hiroshima och Nagasaki. I Nazityskland fanns även där ett kärnvapenprojekt som dock inte alls kom så långt.

I vilken utsträckning har det funnits planer på att anskaffa kem- och kärnvapen till den svenska militären? Historikern Wilhelm Agrell har med sin senaste bok "Svenska förintelsevapen: Utveckling av kemiska och nukleära stridsmedel 1928-1970" (Historiska media) belyst ett stycke tidigare delvis undanskymd svensk nittonhundratalshistoria. Det är en historik där vetenskap, militär och politik möts bakom kulisserna. Boken bygger på omfattande forskning i tidigare hemligstämplat arkivmaterial. Den är välskriven, stundtals spännande, och handlar om en viktig del av vår moderna historia.

Efter Hiroshima blev det tydligt för ledande svenska militärer att man var på väg in i en ny militär epok. ÖB gav genast Försvarets forskningsanstalt i uppdrag att skaffa kunskap om kärnvapens funktion samt undersöka möjligheterna att konstruera ett sådant vapen i Sverige. FOA inrättade en avdelning för kärnfysik. Man knöt även externa forskare till sig. Sakta men säkert började man undersöka möjligheterna till ett blågult kärnvapen.

Anskaffning av kärnvapen sågs av ÖB efterhand som något ofrånkomligt. Under en följd av år i mitten av 1900-talet tycktes det närmast som en självklarhet bland många ledande svenska militärer att man skulle ha kärnvapen, även om entusiasmen tycktes variera något mellan vapenslagen. En anledning var bland annat den svenska alliansfria politiken, man kunde inte påräkna ett självklart stöd från amerikanska kärnvapen vid ett sovjetiskt anfall. Kärnvapen sågs som framtiden för vapenteknologin och för svensk militär.

De militärer som förordade ett svenskt kärnvapen kunde efter hand knyta sin strävan till det som kom att kallas 'den svenska linjen', en vision att göra landet oberoende på energiområdet med hjälp av ett civilt utnyttjande av kärnenergin. Svenska urantillgångar skulle utvinnas för att driva svenska kärnreaktorer. Kunnande och kärnbränsle för det civila projektet kunde även komma till användning för det militära projektet menade flera kärnvapenförespråkare.

Det vapen som man hade i åtanke för svensk militär under 1950-talet var inte någon gigantisk vätebomb. Snarare handlade det om mindre laddningar med en sprängkraft liknande den som Hiroshimabomben haft. En sådan bomb skulle väga omkring 500 kg vilket gjorde det möjligt att leverera den med attackflygplanet A32 Lansen. Vapnets plats i den svenska militära taktiken var framför allt i kampen mot en fientlig invasion (det vill säga en överskeppning av sovjetiska trupper över Östersjön).

Inledningsvis drevs frågan mest internt inom militären, men så småningom tilltog den offentliga debatten. Bland förespråkarna fanns Per Edvin Sköld och DN:s chefredaktör Herbert Tingsten. Bland motståndarna fanns Per Anders Fogelström, socialdemokratiska kvinnoförbundets ordförande Inga Thorsson och utrikesministern Östen Undén.

Mot slutet av 1950-talet var militärledningen öppet för ett svenskt kärnvapen. Regeringen var däremot mer tveksam, där fanns såväl motståndare som förespråkare. En kompromiss skapades, regisserad av Olof Palme i sin kanske första viktiga politiska insats. Därmed överbryggades en djup spricka i det socialdemokratiska partiet. Man tog inte ställning i frågan men ville behålla möjligheten till ett framtida beslut i endera riktningen, vilket gjorde att den militära forskningen kring hur kärnvapen tillverkas kunde fortsätta ännu en tid. Ett definitivt beslut sköts på framtiden.

Under 1960-talet avskrevs så småningom ett svenskt kärnvapen. Den tidigare så positiva militären började visa tvivel, bland annat beroende på en strategisk diskussion. Allt mer blev militärerna övertygade om att ett svenskt kärnvapen ökade risken för att en angripare skulle använda kärnvapen i samband med en attack. Därmed skulle vapnets eventuella avskräckande förmåga avklinga. Politiskt och civilt ökade motståndet och det symbolmättade året 1968 undertecknade Sverige det internationella avtalet om icke-spridning av kärnvapen.

Drömmen eller mardrömmen om svenska kärnvapen var över. Forskarna på FOA försvann till andra uppdrag.

Ungefär samtidigt deklarerade den svenska regeringen att man inte skulle framställa kemiska stridsmedel. Därmed satte man punkt för en utveckling som pågått i hemlighet sedan åtminstone 1940. Förhållandevis detaljerade planer hade tagits fram och försök gjorts som visade att det skulle vara möjligt att relativt snabbt ta fram en svensk kapacitet inom kemisk krigföring. Även här fanns alltså ett militärt forskningsarbete som allvarligt syftade till att underlätta anskaffandet av det som Agrell kallar förintelsevapen. I händelse av krig hade det inte tagit speciellt lång tid för militären att ta fram ett operativt svenskt kemvapen.

En speciellt intressant dimension i Wilhelm Agrells framställning rör beslutsgången. Det fanns knappast, om nu någon trodde det, en entydig beslutsordning där befolkningen valde politiker som i sin tur gav i uppdrag åt militären att driva en viss verksamhet. I den etiskt problematiska frågan om kärn- och kemvapen agerade det militärforskningsindustriella komplexet inledningsvis självständigt.

Agrell beskriver det som en verksamhet i ett inre maktcentrum där ett formellt men också ofta informellt samarbete mellan forskare, militärer och industriföreträdare spelat en stor roll, "en tämligen stillsam, inte sällan familjär företeelse där de avgörande frågorna behandlas i promemior, brev eller över en kopp kaffe."

Wilhelm Agrell har skrivit en tankeväckande, läsvärd och oroande bok om ett viktigt skede av svensk efterkrigshistoria. Den borde läsas av alla som har det minsta intresse för svensk 1900-talshistoria.

Gustav Holmberg